

VII. TÉMA: AZ ÉSZLELÉS MÉLYSTRUKTÚRÁJA

20. lecke

Az érzelmek észlelése

A saját test észlelése átvezet bennünket az érzelmek észlelésének problémájához, amely – úgy tűnik – az észlelés struktúrájának utolsó előtti szintje. A testünk észlelése alapvetően érzésekre vezethető vissza. A testem állapotait érzem, és az, ahogy a testemet érzem (ahogy a testem érzi magát), én is úgy érzem magamat. Az érzéseket azért kell megvizsgálni az észlelés értelmezése során, mert ha igaz az, hogy az észlelés minden pillanatban egy éppen aktuális tudatállapotban valósul meg, amelyet az időben „tudatfolyamnak” nevezhetünk, akkor e tudatfolyammal párhuzamosan, azzal elválaszthatatlanul összefonódva jellemez bennünket egy „érfolyam”. Ez azt jelenti, hogy minden tudatállapotunk összekapcsolódik egy érzelmi állapottal is. Másként megfogalmazva: minden észlelésünk magával von egyúttal érzelmeket is. Ebben az értelemben minden észleletünk részét képezik az érzelmek, amelyeket affektusoknak nevezünk.

Olvasmányok:

Descartes: *Elmélkedések az első filozófiáról*, Budapest, Atlantisz, 1996, ford. Boros Gábor, 6. elmélkedés: 98. oldaltól.

Descartes: *A lélek szenvedélyei*, Budapest, L'Harmattan, 2012, ford. Boros Gábor. (1-8§, 25-30§, 45-50§, 51-60§, 211-212§.)

Spinoza: *Etika*, Budapest, Osiris, 1997, ford. Boros Gábor. „Az affektusok eredetéről és természetéről” fejezetből a bevezető és az 1-től a 15. tétel.

A test észlelése mint alapvető érzés

Descartes az *Elmélkedések az első filozófiáról* (6. elmélkedés) című művében egy hasonlattal él annak megvilágítására, miként észleljük a saját

testünket. Ez a szöveg a testet ért hatások és a testi folyamatok észlelésének kétféle módját különbözteti meg.

A természet persze az említett érzetek, a fájdalom, az éhség és a szomjúság által arra is tanít, hogy nem pusztán olyanképp vagyok jelen a testemben, mint a hajós a hajójában, hanem egészen szorosán összekapcsolódtam, sőt már-már össze is keveredtem vele olyannyira, hogy valamiféle egységet alkotunk. Másként ugyanis, ha a test sérülést szenved, én, aki nem más vagyok mint gondolkodó dolog, emiatt nem éreznék fájdalmat, hanem pusztán értelmekkel észlelném ezt a sérülést, amiként a hajós szemével észleli, ha valami eltörik a hajóján. Ha pedig a testnek táplálékra és italtra volna szüksége, akkor ezt értelmekkel ugyan pontosan felfognám, de nem volna meg bennem az éhségnek és a szomjúságnak zavaros érzete. Hiszen bizonyos, hogy az éhség, a szomjúság, a fájdalom és más hasonló érzetek nem egyebek, mint a gondolkodás zavaros módozatai, melyeket az elmének a testtel való egysége, sőt már-már szinte összekeveredése idéz elő. Descartes: Elmélkedések az első filozófiáról, 6. elmélkedés, mk. 99. o.

A testet ért hatásokat és a testi állapotokat lehet (1) közvetve az értelemmel és (2) közvetlenül érzések formájában észlelni. E kettő különbségét a hajós-hasonlat mutatja meg. A hajóskapitány a hajóval mint testtel nincsen egyesítve, ezért a hajót ért hatásokat csakis közvetve, a szemével, a tapintásával, a hallásával tudja észlelni. Amikor bármit ilyen módon észlelünk, azt Descartes **értelmi észlelésnek** nevezi. A testünket ért hatásokat képesek vagyunk ilyen módon észlelni: látjuk, hogy egy ütéstől bekékölt a lábunk, egy szúnyogcsípés nyomán begyulladt a bőrünk, stb. De a test észlelése nem csak ezen a módon történik, hanem közvetlenül: nem szükséges az **érzéki észlelés** ahhoz, hogy közvetlenül **átéljük** a testet ért hatásokat. Ráadásul számos hatást nem is tudunk közvetlenül észlelni, pl. az éhséget, a szomjúságot, stb. A test állapotait tehát nem csak az értelemmel észleljük, hanem közvetlenül érezzük is, azaz átéljük a szomjúságot, az éhséget, a fájdalmat.

Descartes magyarázatában ez a közvetlenség a test és a lélek egysége miatt adódik. Merleau-Ponty „hús”

fogalmából is az következik, hogy az érzések (ti. hogy a test egy olyan hús, amely önmagát érzi) abból erednek, hogy a lélek és a test egységes: az érzések lényegében a test állapotainak artikulációi az elmében.

A testi és a lelki eredetű észleletek

Descartes *A lélek szenvedélyeiben* megkülönböztet egymástól testi eredetű és tisztán lelki eredetű észleleteket.

Észleléseinknek két fajtája van, az egyik fajtához tartozók oka a lélek, a másikhoz tartozóké a test. (Descartes: *A lélek szenvedélyei*, 19§ 77.o)

A lelki észleletekre példa az, amikor a lélek észleli, hogy akar valamit. Az akarás forrása nem a test, hanem a lélek, és ez cselekvés, de a lélek egyúttal észleli is ezt, és ez a mentális aktus mint észlelés szenvedés.

Azokat az észleléseket vonatkoztatjuk kizárólag a lélekre, amelyek hatásait mintegy magában a lélekben lévőként érezzük, s amelyeknek általában egyetlen közeli okát sem ismerjük, amelyekre vonatkoztatnám őket. Ilyenek az öröm, a harag és más hasonló érzések. (Descartes: *A lélek szenvedélyei*, 25§ 80.o)

Az érzés kifejezés tehát több dolgot is jelent. Egyrészt a test közvetítésével történő érzékelést, ahol lényegében a testet ért külső, fizikai ingerek hatására a testben bekövetkező változásokat érezzük. Másrészt a test belső állapotait. Harmadrészt olyan állapotainkat (akarás, vágy, öröm, harag), amelyek a testtel való közvetlen összefüggését nem észleljük. Látható ebből, hogy az érzések minden észlelési aktusunkhoz hozzájárulnak. Az érzelmeinket, azaz a bennünket jellemző éppen aktuális érzelmi állapotainkat tekinthetjük függetlenül is, de vissza is vezethetjük őket a testi állapotainkra.

Az érzelmeink és a testiség Spinozánál

Spinoza affektus-elmélete kissé
különbözik Descartes-étől. Spinoza

szerint ugyanis a test és a lélek egy és ugyanaz a dolog.

Elme és test egy és ugyanazon dolog, amelyet hol a gondolkodás, hol a kiterjedés attribútumában fogunk fel. (Spinoza: *Etika*, 3. rész, 2. tétel, megjegyzés, 166. o.)

Test és lélek különbségét egyedül az adja, hogy más-más szemszögből, perspektívából vesszük őket szemügyre. **A lélek a test ideája.** Ez azt jelenti, hogy a saját test elgondolásával a test szellemi ideaként jelenik meg, és a lélek ez az idea. Ez megtörténhet belülről: amikor én magam gondolom el a saját testemet, mint saját magamat, és történhet kívülről, amikor Isten gondol el engem: ekkor is az én testemről az isteni elmében egy idea áll fenn. A test és a lélek tehát nem két különböző, de egyesített, hanem egy és ugyanaz a dolog. Ebből az egység-elméletből következik, hogy minden affektus a testet ért hatásokból vezethető le.

Az affektus definíciója:

Affektuson a test affekcióit értem [...], és egyszersmind ezeknek az affekcióknak az ideáit. 3. rész, 3. definíció (Spinoza: *Etika*, 163. o.)

Az affektus Spinozánál mindazt jelenti, ami az elme emocionális, vágy-jellegű, ösztönös, indulati, érzelmi működését illeti. **Az affektus a test affekcióit, azaz a testet ért hatásokat jelenti.** E hatások azáltal lesznek észleltek, hogy az elmében velük párhuzamosan megjelenik az ideájuk. Tehát az érzelem (az affektus) a testet ért hatást és az elmében e hatások ideáját jelenti. E meghatározásból is nyilvánvaló, hogy az érzelmek a testtel és a saját test észlelésével kapcsolatosak. Az érzelmek forrása a testben van. Spinoza szerint **semmi nem lehet észrevétlen, ami a testben történik.**

Mindaz, ami az emberi elmét alkotó idea tárgyában végbemegy, az elmének észre kell vennie.

Ami végbemegy a testben, azt az elme észreveszi. (Spinoza: *Etika*, 2. rész, 10. tétel és megjegyzés).

Az, hogy az elme minden testben lezajló folyamatot (tehát a test minden

affekcióját) észleli, természetesen nem tudatos észlelést jelent. Ez abból a spinozai tanításból következik, hogy **az elme és a test ugyanaz**, csak más attribútumból szemlélve, és hogy az elme a test ideája. Ha ezt elfogadjuk, nyilvánvaló, hogy minden, a testben lezajló változásnak van ideája, tehát az elme mindent észrevesz, ami a testben lezajlik. Ez még akkor is így van, ha nem tudatosul az elmében.

Ebből két dolog következik: (1) A testészlelés minden észlelés alapja, (2) az affektusok minden észleléssel együtt járnak.

Az affektusok felosztása

Mivel az affektusok a testből származnak, ezért az affektusokat két egymástól markánsan különböző csoportba lehet osztani: **kellemesekre és kellemetlenekre**.

Vannak a testekben bizonyos különbségek, melyekből kiindulva eljut hozzám ez a sok különböző érzéki észlelet [...] Abból pedig, hogy ezen észleletek közül egyesek kedvezően, mások kedvezőtlenül érintenek, teljességgel bizonyos, hogy testemet, vagy inkább teljes éneket, amennyiben testből és elméből tevődöm össze, a körülöttem lévő testek hol kedvezően, hol kedvezőtlenül befolyásolhatják. (Descartes: *Elmélkedések az első filozófiáról*, 6. elmélkedés, 99-100. o.)

A testet ért minden hatás ugyanis vagy kellemetlen, vagy kellemes, és így ezek is kellemetlen vagy kellemes érzések formájában jelennek meg az elmében.

Spinoza szerint **a test lényege a törekvés a létben való megmaradásra (conatus)**. Ezért az affektusokat két csoportba oszthatjuk: a test fennmaradása szempontjából hasznos és a test fennmaradása szempontjából káros affektusokra. A testet ért hasznos affekciók kellemes affektusok formáját, a testet ért káros affekciók kellemetlen affektusok formáját öltik. Így lesz a két legalapvetőbb affektus (a vágy mellette, amely a *conatus* közvetlen kifejeződése) az **öröm** és a **szomorúság**.

Minden dolog arra törekszik, hogy létében megmaradjon. Spinoza: *Etika*, 3. rész 6. tétel.

Ami testünk cselekvőképességét csökkenti vagy növeli, gondolkodóképességünket is csökkenti vagy növeli. Spinoza: *Etika*, 3. rész 11. tétel.

Az öröm és a szomorúság affektusa. Öröm az a szenvedély, amely által az elme nagyobb tökéletességre megy át. Szomorúság az a szenvedély, amely által az elme kisebb tökéletességre megy át. Spinoza: *Etika*, 3. rész 11. tétel, megjegyzés.

Összefoglalás:

Minden észlelés háttérben meghúzódik a testészlelés. A testészlelés alapvető formája az érzés. Az érzés közvetlen észlelést, azaz átélést jelent. A testünket jellemző állapotainkat közvetlenül érezzük, tehát átéljük. Ezért ez minden észlelés háttérét képezi. A testészlelésből eredő érzések az affektusok. Ezek az affektusok mindig nagyon összetettek, a legegyszerűbb testet ért hatások érzésétől, az összetett mentális érzelmekig. Így minden észlelési tapasztalatnak szükségszerűen vannak érzelmi, affektív dimenziói. Az elmében zajló tudatfolyam párhuzamos és elválaszthatatlanul összefonódik az érzéssal.

Kérdések:

- Honnan erednek az affektusok?
- Miként osztályozhatók az affektusok?
- Mi az affektusok osztályozásának az alapja?
- Mi a különbség az értelem észlelése és a közvetlen észlelés között?
- Mi a szerepe a sajáttest észlelésének az affektusok értelmezésében?